

као духовно зло, које не умањује цену мњења ни уплив на значај човека. Али у истини стоји ствар овако: тамо где нема слободне размене мњења, тамо се заборавља не само разлог, већ често и важност једног мњења. Речи које исказују једно мњење не буде у другим људима претстве или их буде само местимице. На место живе претставе, на место живе вере, ступе обичне фразе, или ако још шта заостане од значења тог мњења, оно је пуста љуска и кора, језгро је пропало. Не може се доста премишљати о великој области, коју заузима ова ствар у повесници човечанства.

Како то бива, доказаће нам најбоље све етичке науке и исповести свих вера. Науке и исповести важне су и силне по оне, који си их установили и њихове прве ученике; њихова важност осећа се подједнако, а често још извесније све дотле, докле се та наука или вера бори са другим исповестима. Победи ли она напокон, па постане опште мњење, или застане ли у свом напредовању- то ће и очувати земљиште које је заузела, али се неће даље распростирати. Што јој успех бива прочити, тим се мање препире о спорном питању, док се напокон ова препирка не угаси сасвим. Наука је заузела своје место, и ако не као опште мњење, оно бар као одвојено мњење, или као мњење неке признате секте, и они, који је сада исповедају, ниу је изабрали, већ су је обично наследили; случајеви, да се вера бољом замењује, постају ређи и не занимају оне који ту веру исповедају.

И место, дакле, да људи, као пре, стоје увек на опрезу или да се од света бране или да придобију свет на своју страну- остављају они, нека ствар иде како хоће, и клоне се, те не слушају разлог против своје исповести. Од овог доба почиње наука обично губити своју живу убеђујућу снагу. Често се чује, како се тиже учитељи свих исповести, да им је тешко, да пробуде у душама верујући, живу представу неке истине, коју они само по имену познају, у толикој мери, да им ова продре у све осећаје и да им заиста руководи сву радњу. Ове тужбе није било у оно време, када се вера још борила за свој опстанак, јер су знали и осећали и слабији борци зашто се боре, знали су како се разликују друге исповести од њихове. У том добу, налазило се доста људи, који су са свих страна, проучили своја начела, која су и промерили у свим битним односима, која су искусили онај велики уплив, којима вера у ову науку, утиче на њихов значај, знали су како им она продире у душу. Постане ли, пак, вера која своје предање, коме се више просто верује, него што се оно увиђа, у коме човек не мора, душевно да продире у питања, која та вера ставља- онда је човек све више склоњен, да заборавља оно, што је у тој вери главно, па памти само голе спољашње форме и довољно му је тромо лењо пристајање уз ту веру и чини му се као да је излишно, да савесно верује и лечним искуством испитује.- А тим начином готово престаје вера долазити у ђиви додир са нашом унтрашњошћу.

И тако се множе случајеви, који су у нашем добу сасвим обични, да вера скамени нашу душу споља, и учини је тако окорном, да се не може пробудити у њој никакво племенито чувство, а таква вера биће по душу и дух наш стража, која стражари, да душа и дух остану празни.

Начин, како већина правоверних испуњава науке, које би требало да учине највећи утисак на душу, чини, да остају као мртва вера само на површини, без сталног корена.- Под хришћанством разумем ја овде оно исто, што под њим разумеју све цркве и секте- начела и правила живота, која имају у новом завету. Сви који исповедају хришћанство признају и